

Názory Ignáce Cornovy na jezuitské školství

Dr. JIŘÍ HRUBEŠ, Dr. JIŘÍ ŠTRAUS,
Pedagogické muzeum J. A. Komenského, Praha

Roku 1773 byl v Čechách zrušen jezuitský řád, a tak definitivně skončila jeho nadvláda ve školství jak v oblasti studia gymnaziálního, tak při studiu vysokoškolském.¹⁾ Piaristická střední škola byla jedním východiskem z nouze. To platí také o gymnáziích, které vydržovaly i zřizovaly jiné řády, např. benediktini v Broumově anebo premonstráti v Želivě, kteří vydržovali gymnázium v Německém Brodě. Gymnázia těchto řádů měla společensky významnější úlohu než předtím. Měla vychovávat také spolehlivé a loajální byrokraty, kterých bylo stále více třeba pro vrchnostenské kanceláře a také pro úřady, které zřizoval stát zejména v době josefinské. V souvislosti se zrušením rozjímavých řádů vznikla i v českém prostředí německy psaná kritika mnišství a jezuitského řádu.²⁾

Sem patří odmítavá kritika pedagogických výsledků jezuitského řádu, kterou uložil ve svých Pamětech obrozenecký vlastenec a voják Jan Jeník z Bratřic, známý čtenářům z Jiráskova F. L. Věka a ze starosvětského obrázku Písníčky. Dříve než se Jan Jeník stal vojákem a důstojníkem rakouské armády, studoval v jezuitském svatováclavském semináři. Kritika jezuitů se však nedostala na veřejnost, byla napsána pro jeho vychovance Tomáše Buriana, učitele českého jazyka na vojenské akademii ve Vídeňském Novém Městě (Wien-Neustadt).

Názor Jeníka z Bratřic³⁾ na jezuitské školství byl záporný, i když Jan Jeník ve vzpomínkách na své mládí nezamlčuje světlé stránky z doby svého jinošství, kdy byl žákem jezuitského gymnázia. Náplň školy charakterizuje těmito slovy: „Obracejce se zase k našemu studiu u jezuitů, musíme pouhou pravdu povědět, že jsme se malounko co učili, však velmi mnoho modlili a pak při tom hodně čtveračili...“. Teprve kasárna učinila z Jana Jeníka z Bratřic člověka. Přestal se totiž bát. Přiznává se: „Já se nestydím v pravdě se přiznati, že když jsem u jezuitů již filosof a pozdějc již kadet na vojně byl, ten první rok jsem se ještě nočního tak náramně strašidel bál, že bych se byl raději podělal a tak se poškrvnil, než abych byl sám z pokoje na retyrádu krok učinil.“ Jeník prozrazuje tedy, že jezuitská škola a internátní výchova své chovance vedla

1) O tomto přelomu a o koncepci celé reformy viz Egidius van Swieten: *Die Reforme der Universitätsstudien*. Oesterreich-Ungarische Revue, VI, s. 279 n.

2) Materiál v nesignovaných konvolutech, nesoucích na hřbetu vazby titul *Miscellanes*, uložených t. č. v depozitáři Památníku národního písemnictví v Kladrubech u Stříbra.

3) *Výbor paměti Jana Jeníka z Bratřic*. Uspořádal a vydal J. Polišenský, Praha 1947.

k pověrčivosti. Z mladého muže nevychovala skutečného, nebojácného člověka. Teprve na vojně se jeho od jezuitů porušený rozum zponenáhla očistil a on se již „strašidel a duší z očiště nebal, že by se ho na retyrádě za pačesy popadly“. Ze školy si také neodnesl veliké vědomosti. „Žádný z nich neuměl pár řádků čistě napsati. Velmi těžce bylo to napsané přečísti a tu kolik slov bylo, skoro tolik chyb se nalézalo.“ Takto kriticky posoudil český vlastenec jezuitskou školu v době před zrušením jezuitského řádu. Měl pravdu? Jeho kritika jezuitského školství nebyla jediná. Proto do diskuse zasáhl na začátku 19. století exjezuita Ignác Cornova, který se pokusil podat ve spisku „Die Jesuiten als Gymnasienlehrer“ obraz jezuitského školství a jeho organizace, jak sám píše na základě svých zkušeností, a dodejme, že na základě znalosti školství piaristického, na jehož gymnáziu učil dříve, než se stal profesorem obecných dějin na filozofické fakultě Karlovy univerzity.⁴⁾

Česká pedagogika dosud věnovala Cornovovi jen letmé zmínky. Cornova byl především historikem a jeho dílo bylo analyzováno jen v dějinách osvícenecké historiografie. Přesto si jeho učebnice českých dějin a výše citovaný spis zaslouží hlubšího rozboru.

Dílo *Jesuiten als Gymnasienlehrer*⁵⁾ je pokusem, jenž reaguje na soudobou kritiku jezuitského školství, kterou jsme demonstrovali citací z Jeníkových pamětí a která vrcholí v době předbřeznové známým Havlíčkovým epigramem. Je složeno ze 16 dopisů a doslovu, který je vzpomínkou na Cornovova přítele, předčasně zemřelého jezuitu Josefa Morgensterna, písíciho latinské verše. První dopis začíná zmínkou o záporných úsudcích o jezuitěch jako učitelích, které musí zajímat i hraběte Lažanského, kterému je spis věnován. Hrabě Lažanský prošel jezuitskou školou v Brně a pak ve Vídni; na pražské univerzitě byl žákem Stanislava Vydry.⁶⁾ Účel spisu lze dešifrovat ve větě, „že hrabě může mít o jezuitěch dobré mínění, ale že na odsudku nepřátel jezuitského řádu může být něco pravdivého“. Proto Cornova bude psát o jezuitském školství dopisy.⁷⁾ Pod příslibem úplné objektivity se začnou rozvíjet Cornovovy vzpomínky na školy, kde se učil a později sám vyučoval. V druhém dopise popírá, že by chtěl být apologetou jezuitských škol. Chce být jen vyprávěčem nikoliv o starším stavu gymnázií, nýbrž o době, kterou na školách sám prožil.

Do jezuitského řádu vstoupil r. 1753. V té době existovala v řádu i vyspělá literární činnost, jejímž výsledkem byly latinsky psané učebnice, příležitostné řeči a pojednání a školské komedie. Tehdy, jak přiznává Cornova, nebyli jezuité na výši. Dávala se přednost nastudování školského dramatu před výukou. V tomto bodě se Cornova shoduje s kritikou Jana Jeníka z Bratřic. Zvýše-

4) O Cornovovi vyšla obsáhlá monografická studie od Jana Rittera z Rittersberka v Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst 1823, s. 122 n, a časopisecká monografie od Františka Kutnara, *Život a dílo Ign. Cornovy*. Český časopis historický, 1928, 36, 327 n. Fakta o Cornovově působení na Akademickém gymnáziu pod piaristickou správou uvedl Josef Pešek v *Dějínách akademického gymnasia* v části VI. Výroční zpráva akademického gymnasia na školní rok 1938/39, s. 19 n.

5) Dílo *Jesuiten als Gymnasienlehrer*, Prag 1804, je ve Strahovské knihovně pod sign. L XVIII e 34. O něm je zmínka v Dlabáčově *Allgemeines historisches Künstlerlexikon*, 2. díl, Prag 1815, s. 337.

6) O Lažanského působení a vztahu k české vědě viz Prokeš, J.: *Počátky české společnosti nauk do konce XVIII. stol.* Praha 1938, s. 152 n.

7) *O jezuitských kolejkách v Čechách a na Moravě od r. 1654 až po jejich zrušení*. Sborník historického kroužku, roč. 6 (1923).

ní úrovně některých škol bylo zásluhou ředitelů jednotlivých gymnázií, nikoli představených řádu samého. Jako příkladnou schopnost tohoto druhu jmenuje Cornova Steplinga. Třetí dopis se týkal učitelského sboru na jezuitských gymnáziích. Cornova se tu zamýšlí nad výběrem kandidáta učitelství. Zdůrazňuje, že se bral zřetel na jeho podobu a nikoliv na jeho bohatství. Někdy výběr nebyl uvážen dosti obezřetně. Tak se stalo, že mezi vybranými učiteli byli lidé schopní i neschopní. Podle Cornovy schopnějších bylo více než neschopných. Další dopis navazuje svým obsahem na citovaný třetí dopis. Podle Cornova svědectví dostal budoucí učitel za noviciátu jen mlhavou představu o svém budoucím učitelském povolání. Naučil se mluvit latinsky, jen latinsky, avšak dokonale. Jeho četba podporovala čistotu výrazu. Tato praxe je potom Cornovou na konci odmítnuta. Výslovně se zde táže: „Proč se průběžně Němci neučili češtině a Češi němčině?“ „To by mělo,“ píše dále, „vliv na zlepšení správy mnohého úřadu.“ V dalším dopise pokračuje o bližší přípravě kandidáta na funkci gymnazijního učitele. Jde o výuku pro nižší třídy gymnázia, která se nazývala repetitio humaniorum, jež byla totožná s piaristickým studium philologicum. Touto přípravou prošel Cornova, jak vzpomíná, v Březnici. Odsuzuje přitom, jak se přeháněl latinský purismus. Cituje Emanuela Aquileru, který používal místo slova jeptiška Christiana Vestalis. V době Cornova pobytu v Březnici působil zde jezuitský historik a později stavovský historiograf František Pubička.⁸⁾ V dalším se snaží láskyplně vykreslit portrét tohoto jezuita, pozdějšího odpůrce Gelasia Dobnera, zakladatele kritického dějepysu v Čechách. Podle Cornovových vzpomínek vedl své žáky k soustavnému čtení římských klasiků. Pubička svým žákům nepředpisoval věci vkusu, jen uváděl, co při interpretaci textu nebylo potřebné a nutné. Při jeho výuce se autoři komentovali, a tak se poznávaly estetické hodnoty. Žákům připravujícím se na učitelský úřad se říkalo repetenti. Podle Cornovy Pubička ve výuce následoval Balbína a jeho Verisimilia. V posledním roce učil i teorii dramatu.

Cornovy výklady o přípravě učitelů pokračují i v dopise šestém. Zde mluví o výuce řečtiny, která může tvořit s latinou páteř výuky na gymnáziu. V jezuitských školách tomu tak nebylo. Chybou přípravy bylo, že se neučilo vůbec německé literatuře a řeči, za jejíž výuku se Cornova přimlouvá, protože německá řeč je řečí monarchie a mládež má být do ní uvedena již ve svém časném mládí. Cornova pokračoval v tomto listě ve své kritice Ratio studiorum, které nebere zřetel na měnícího se „ducha doby“. Další chybou jezuitského školství podle Cornovy bylo, že ono opakování humanitních předmětů se omezovalo někdy pouze na jeden rok. Cornova to nepovažuje za správné a účelné. Nesprávné byly i zkoušky. Učitel přinesl otázky z teorie rétoriky a z poetiky literárních žánrů a diktoval k nim v přednáškách odpovědi. Příprava na zkoušku z nich se změnila na biflování odpovědí. Cornova dodává, že sám protestoval proti tomuto železnému zvyku, když mu byl v Klatovech svěřen úkol učit budoucí učitele. Do života nový způsob zkoušení neuvedl, protože došlo ke zrušení řádu.

Sedmý dopis obsahuje pokračování kritiky organizace jezuitského školství, především přípravy na učitelské povolání. Pozornost věnuje především výuce filozofie, které se učilo na tzv. akademických kolegiích při univerzitách v Praze a v Olomouci. Během studia filozofie se mohl připravující se učitel seznámit

8) O Pubičkovi Cornova kladně píše v 5. listu na s. 45–62.

s klasickou literaturou a zdokonalit se v ní. Zájem o to byl, zejména u mladých, velký.

V osmém dopise se Cornova zabývá představenými mladých učitelů. Zdůrazňuje, že všichni jezuité neuměli učit. Zabývá se i postavou prefekta, který podle něho vždy plní úkoly vyplývající z jeho postavení. Vzpomíná zvláště jeho šikanování při nácviu dramatu, při cvičení latinských řečí, zkrátka při akcích, které byly připravovány pro zvanou širokou veřejnost. Podotýká, že někdy mladí učitelé nebyli nevinní a že si kritiku zasloužili. Na konci dopisu, který obsahuje mnoho biografických podrobností o Cornovově působení v řádu, prozrazuje, že mezi některými učiteli docházelo k přátelským svazkům, které utužovala výměna jejich literárních pokusů. V tomto smyslu vzpomíná na své přátelství s předčasně zemřelým jezuitou K. Josefem Morgensternem⁹⁾, o němž podává vřelou posmrtnou vzpomínku. V tomto dopise se Cornova dotýká učitelů a jejich vztahu k žákům. Přiznává, že se dobrý vztah vždy nevytvořil. Také doba, kterou prožívali jezuité na gymnáziu, se měnila a v neprospěch věci se krátila. Počet učitelů na gymnáziu nebyl veliký. Gymnázia v Březnici a v moravské Telči měla jen tři učitele, kteří se museli starat někdy o dvě třídy, v Kutné Hoře a v Litoměřicích učil ve dvou nejnižších třídách jen jeden učitel. Stejně tomu bylo také v Hradištku. Ne vždy dobré bylo spojení funkce profese představeného s funkcí profesorskou. Během profesury se učitelé zabývali také studiem teologie. V devátém dopise se Cornova zabývá také otázkou, která jezuita ve veřejnosti činila populárními, totiž předváděním školských komedií. Snaží se zjistit jejich klady a nedostatky. Mezi záporné stránky patřilo i to, že úlohy nebyly svěřovány nejlepším žákům, nýbrž byly rozdělovány podle bohatství jejich rodičů. Podle Cornovy měly však komedie i výchovné klady a bylo správné, že byly prováděny. Obnovit by se mohly dřívější akademie. Proti hrám a veřejným zkouškám mají totiž své přednosti.

Dopis končí obrazem správného představeného školy. Cornova tento ideál kreslí líčením chování svého představeného v Klatovech Františka Oppersdorfa, který dovedl žáky povzbudit a bez rozdílu původu a bohatství pochválit. V jeho duchu by měli pokračovat i ředitelé současných škol.

Desátý dopis se týká nejprve učitelů učících nastávající učitele, kteří současně učili několik tříd. Cornova toto zatížení nepovažoval za prospěšné pro gymnázium. Byl také proti spojení funkce profesora a představeného v jedné osobě. Připomíná, že toto přetížení znemožňovalo mladým jezuitům, aby řádně studovali teologii.

Touto otázkou se zabývá celý dopis. Cornova se zde dotýká bolestivé otázky řádové, totiž rozhodování představených, zda se má vystudovaný jezuita věnovat dalšímu studiu, nebo či je určen ke kazatelství. Zde někdy rozhodovala náhoda, nikoli skutečné předpoklady a talenty.

Jedenáctý dopis je stručný, zato dvanáctý je delší a obsažnější. Doplnuje předchozí výklady o organizaci výuky. Nejnižší třídy připadly magistrům, poetika a další vyšší třídy kněžím. Obvykle učitel nevedl výuku na gymnáziu. Učitelé vyšších tříd se nevraceli do nižších tříd, které učili vždy jen magistři. Vyšší třídy učili již kněží, kteří začínali většinou rétorikou. Stávali se potom, ne vždy rádi, prefekty. Přesto se podle možnosti věnovali svým žákům. Zřídka vedli své žáky až do poslední třídy gymnázia.

9) Jeho stručný životopis a seznam jeho spisů viz Pelc, F. M.: *Böhmische, mährische und schlesische Schriftsteller aus dem Orden der Jesuiten*. Prag 1786, s. 193.

Ve třináctém dopise se Cornova opět vrací k organizaci poetiky a rétoriky. Řeší tam otázku, zda jezuité měli právo žádat od žáků verše. Odpovídá negativně.

Poslední, patnáctý dopis díla Jezuité jako gymnazijní učitelé poněkud vybočuje z rámce pedagogiky. Odpovídá na otázku, která byla předmětem tehdejší brožurkové literatury, zda jezuité byli bohatí.

Podali jsme obsah Cornovova dopisu, kterým r. 1804 zasáhl do polemiky proti jezuitům. Z odpovědí na jednotlivé otázky vidíme, že Cornova měl k řádu, k němuž kdysi patřil, kladný vztah. Nestal se jeho odpůrcem jako jiní osvícenci v Čechách a jako citovaný Jan Jeník z Bratřic.

Na některé otázky však odpovídal pravdivě a věcně. Z jeho dopisů vyplývá i jeho mírná a smířlivá povaha. V kritice jsou patrné i některé dobové postuláty, např. prosazování současného jazyka monarchie — němčiny.

Z rozboru osnovy vyšších tříd je patrné, že Cornova patří ke generaci, která začíná mít smysl pro umělecké hodnoty, které přinášela současná literatura. Mimovolně se prozrazuje, že se Cornova ve svém mládí sám pokusil o německé verše.

Pokud chceme mluvit o jeho vlastenectví, vidíme, že zůstává na pozici zemského vlastenectví. Vliv jeho studia a překladu Pavla Stránského zde neproniká. Cornova se totiž těmto problémům vyhýbá. Balbína zde cituje nikoli jako vlasteneckého historiografa, nýbrž připomíná dnes zapomenutou složku jeho odkazu, která se týkala barokní poetiky a rétoriky.